

REFLECȚII ASUPRA PROIECTULUI STRATEGIEI SECURITĂȚII NAȚIONALE

Doctor habilitat în drept, profesor universitar **Valeriu CUȘNIR**

Doctor în științe politice **Vitalie VARZARI**

Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

SOME REFLECTIONS ON THE PROJECT OF THE NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary. Current realities, both on international and on regional level, are indicating a dramatic change of the situation, which is likely to jeopardize the security of states, particularly that of Moldova, therefore the rethinking and a new assessment and forecasting the possible risks, threats and vulnerabilities that could affect national security is appropriate and strictly necessary for the new national security Strategy. The new project developed and proposed for public debates, on the one hand, comes to solve some shortcomings in the national legal framework of national security, on the other hand, is a response to recent geopolitical developments in regional and domestic level which influence directly the national security state of the art. The National Security Strategy as a policy document is important in terms of implementing concrete actions that would reduce the range of threats, vulnerabilities and risks to national security.

Keywords: national security, threats, vulnerabilities, comprehensive approach.

Rezumat. Realitățile existente în prezent, atât pe plan internațional, cât și regional, atestă o schimbare vertiginoasă a situației, de natură să periclitaze securitatea statelor, în speță a Republicii Moldova. În condițiile date, noua Strategie a Securității Naționale impune reconceptualizarea, reevaluarea și prognozarea eventualelor riscuri, amenințări și vulnerabilități. Proiectul acesteia, elaborat și propus spre dezbateri publice, pe de o parte, vine să înlăture unele lacune ale cadrului juridic național de asigurare a securității naționale, iar pe de altă parte, este un răspuns la ultimele evoluții geopolitice regionale și interne care influențează direct securitatea națională. Elaborarea Strategiei Securității Naționale este importantă din perspectiva implementării unor acțiuni concrete menite să diminueze amenințările, vulnerabilitățile și riscurile la adresa securității naționale.

Cuvinte-cheie: securitatea națională, amenințări, vulnerabilități, abordare comprehensivă.

Afirmarea Republicii Moldova ca stat de drept presupune, pe de o parte, supremația legii și a ordinii de drept, ca o cerință esențială a existenței lui și, pe de altă parte, plasarea în rândul celor mai importante valori persoana umană, avutul privat și public, ordinea și liniștea publică, activitatea organelor statului, autoritatea acestuia, capacitatea de apărare etc. În măsura în care transformările social-politice și economice, bazate pe lege și justiție, vor contribui la consolidarea statului și ordinii de drept, valorile menționate vor fi tot mai complet și multilateral ocrotite. Dimpotrivă, dacă se manifestă slăbiciuni și tendințe de diminuare a capacității de organizare și conducere a statului, valorile sus-numite vor fi tot mai slab protejate în raport cu anumite fapte și amenințări antisociale.

Evoluțiile regionale recente ce comportă un accentuat caracter negativ, după cum ar fi războiul hibrid din Ucraina, care riscă să se extindă și în Republica Moldova, embargoul la exportul de produse agroalimentare moldovenești impus de Federația Rusă, condiții mai stricte de obținere a permisului de muncă pentru

migranții moldoveni în Federația Rusă, scăderea constantă a remitențelor (în perioada ianuarie – septembrie 2015, acestea s-au diminuat în proporție de 33 la sută [1] față de perioada similară a anului precedent), devalorizarea continuă a monedei naționale față de principalele valute internaționale, scăderea drastică a nivelului de trai al unei părți importante a populației, utilizarea prețului la gazul rusesc în calitate de instrument de presiune politică, necesitatea de adaptare la condiții competitive de export pe piața de desfacere a UE ș.a. determină necesitatea unei reevaluări a amenințărilor și riscurilor la adresa securității naționale a Republicii Moldova și planificarea unor acțiuni concrete pentru a diminua vulnerabilitatea statului față de acestea.

Totodată, criza din sistemul financiar-bancar provocată de devalizarea cu circa un miliard de dolari a trei bănci importante din Republica Moldova, combinată cu nemulțumirea societății privind implementarea limitată a reformelor asumate prin semnarea Acordului de Asociere cu UE, în special în domeniul justiției, a

provocat turbulențe profunde în domeniul economic, social și politic afectând însăși capacitatea statului de a-și realiza scopul central: asigurarea protecției cetățenilor și garantarea unui nivel de trai decent.

În această ordine de idei, un instrumentar important al statului îl constituie *politica de securitate* în accepțiunea ei cea mai largă. Însuși termenul de securitate poate îmbrăca diferite noțiuni, referindu-se la anumite domenii, sectoare, inclusiv: securitatea de stat sau națională, securitatea externă, securitatea internă, securitatea militară, securitatea publică, securitatea economică, securitatea energetică, securitatea ecologică, securitatea alimentară etc.; fiecare sector, domeniu în parte relevând specificul raporturilor sociale ce se formează și derulează în cadrul acestora.

Definitorie în *politica de securitate* este noțiunea de securitate a statului. Or anume statul este furnizorul de securitate; orice prejudiciu adus securității persoanei implică fără îndoială eșecul statului în funcțiile sale suverane. Astfel, în viziunea noastră, securitatea statului presupune starea de legalitate, de echilibru și de stabilitate social-economică și politică necesară pentru existența și dezvoltarea unui stat suveran, unitar, independent și indivizibil, pentru menținerea ordinii de drept, precum și pentru asigurarea drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor.

Securitatea se realizează la toate nivelurile de organizare socială (individ, grup, stat, alianțe), se manifestă în toate domeniile vieții sociale și se asigură de către puterea politică. În același timp, securitatea trebuie să îndeplinească cumulativ mai multe condiții:

- a) să fie o acțiune a statului desfășurată pe baza unui sistem normativ;
- b) să fie de competența unor instituții;
- c) puterea politică să fie legitimă și să primeze supremația legii;
- d) întemeierea acțiunilor pe un sistem de valori acceptate de către societate;
- e) respectarea drepturilor omului în conformitate cu reglementările internaționale;
- f) să nu producă insecuritate altor entități [2, p.59]

După cum arată analiza și evaluarea surselor bibliografice și normative din ultima perioadă, consacrate fenomenului securității, conceptul de securitate trebuie abordat în strânsă legătură cu noțiunea de stat – națiune – individ [3]. Securitatea alimentează *continuitatea* (starea normală, naturală a națiunii, care asigură ființarea fără întreruperi a națiunii, adică oferă posibilitatea de a rămâne ea însăși prin dezvoltarea sa) și *capacitatea de reproducere* (producerea în continuu de resurse informaționale, energetice și umane) a națiunii (unul dintre elementele definitorii ale statului). De importanță majoră pentru națiune sunt

toate aceste tipuri de resurse, definitorii însă fiind resursele umane, care, de altfel, constituie premisele, dar și consecințele pentru celelalte resurse. Anume resursele umane au rolul de a îmbina și integra în procese de creație, productive resursele informaționale și energetice; creația umană (intelectuală) ocupă un loc de frunte în dezvoltarea economică, socială și culturală a societății, asigurând în mare măsură progresul. Totodată, resursele umane asigură „succesiunea de generații”, adică continuitatea națiunii. *Anume din această perspectivă trebuie apreciate resursele umane ale țării noastre în contextul politicii de securitate a Republicii Moldova* [4].

Criteriul de legitimitate a unui stat reprezintă capacitatea de a asigura și proteja drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor săi, precum și de a asigura un mediu prielnic satisfacerii tuturor nevoilor lor. În acest context se pune în evidență necesitatea unei abordări a securității centrate pe individ care va conduce în final la stabilitate națională, regională și chiar globală [5, p. 121]. Astfel, securitatea personală, în viziunea formulată de ONU, are ca deziderat protejarea indivizilor în cazul violențelor fizice, fie că acestea survin din partea unui alt stat, a propriului stat sau a unor indivizi violenți [6, p. 63].

O chestiune primordială a politicii de securitate se referă la poziția statului în cadrul relațiilor internaționale și regionale. În funcție de natura relațiilor pe care un stat le poate promova în raport cu alte state, conceptul de securitate se identifică drept:

- pace internă – atunci când se au în vedere stabilitatea și echilibrul intern necesare existenței și dezvoltării componentelor statului;
- pace internațională – în ipoteza relațiilor de echilibru și stabilitate internațională care contribuie la prevenirea conflictelor și favorizează cooperarea [7, p. 66].
- Din acest punct de vedere, conceptul de securitate are ca izvor interior „nevoia de securitate” a statului, care este legată de forță, de limitarea mijloacelor de forță sau de excluderea forței [8, p. 67].
- Procesele integraționiste la intersecție de milenii au lărgit aria de manifestare a conceptului de securitate, promovându-se și afirmându-se noi principii:
 - coexistența pașnică, întemeiată pe respectarea de către statele mari și mici, dar mai ales de către cele puternice, a normelor dreptului internațional;
 - securitatea colectivă, care presupune un angajament mondial în favoarea păcii și securității împărtășit juridic de toate națiunile;
 - securitatea egală, acceptată de regulă între supraputeri, mari puteri, puteri de mijloc, state secundare.

Istoria relațiilor internaționale denotă faptul că un stat, în funcție de capacitatea și de forța lui, își asigură

securitatea prin autoapărare sau prin apărare colectivă; autoapărarea se bazează pe organizarea și utilizarea resurselor umane și materiale interne, pe când apărarea colectivă prezumă încheierea unor alianțe cu caracter defensiv. În acest sens, este extrem de oportun și important, în contextul evenimentelor și schimbărilor geopolitice globale și regionale, de reevaluat principiul de neutralitate permanentă consacrat în Constituția Republicii Moldova (art.11).

Odată supus reglementării de drept, termenului de securitate i s-a atribuit conținut normativ, care este reflectat în Concepția securității naționale a Republicii Moldova [9], document care reflectă evaluarea generală a mediului de securitate pe plan național și internațional în care operează Republica Moldova și care definește scopul securității naționale, liniile directorii de bază pentru securitatea națională, valorile și principiile generale ce urmează a fi protejate de statul și de societatea moldovenească. Concepția securității naționale a Republicii Moldova este un sistem de idei care conturează prioritățile statului în domeniul securității naționale.

Realitățile existente în prezent, atât pe plan internațional, cât și regional, atestă o schimbare vertiginosă a situațiilor de natură să pericliteze securitatea statelor. În aceste condiții, este nevoie de identificarea, reconceptualizarea, reevaluarea și prognozarea eventualelor riscuri, amenințări și vulnerabilități care ar aduce atingere securității naționale, fapt ce face oportună adoptarea unei noi Strategii a Securității Naționale (SSN).

Cele remarcate, în viziunea noastră, sunt elemente definitorii ale politicii de securitate și ar constitui preocuparea de bază a instituțiilor statului, inclusiv pentru elaborarea noii Strategii a Securității Naționale – proces complex și continuu, bazat pe Constituție, pe acordurile internaționale, ce vizează aspectul politic, militar și de apărare, de politică externă și internă a Republicii Moldova.

Noul proiect al Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova, elaborat și propus dezbaterilor publice, pe de o parte, vine să soluționeze unele lacune ale cadrului juridic național de asigurare a securității moștenite din anii precedenți, iar pe de altă parte, este un răspuns la ultimele evoluții geopolitice regionale dar și interne care influențează direct starea de securitate națională. În același timp, elaborarea Strategiei Securității Naționale în calitate de document de politici este importantă din perspectiva implementării unor acțiuni concrete care ar diminua din paleta de amenințări, vulnerabilități și riscuri la adresa securității naționale. Fiind un document realizat cu participarea activă a autorităților publice centrale, a experților internaționali, a reprezentanților mediului

academic și ai societății civile și fiind coordonat de Consiliul Suprem de Securitate, Strategia reprezintă o viziune complexă cu privire la mai multe aspecte esențiale care determină funcționalitatea sectorului de securitate al Republicii Moldova pentru următorii patru ani (2016–2020).

În cadrul acestui articol vom examina conținutul proiectului Strategiei de Securitate a Republicii Moldova dintr-o perspectivă comparativă și vom evidenția astfel punctele forte ale noului proiect, dar și unele aspecte care urmează a fi îmbunătățite pentru a oferi documentului o perspectivă aplicativă clară pentru următorii patru ani de implementare.

În ceea ce privește structura textului, aceasta este una clară, bine ordonată și respectă principiul „de la general la particular”, astfel încât după *Cuvântul înainte*, care oferă unele teze preliminare despre conținutul și scopul SSN, urmează capitolul intitulat *Considerații de ordin general*, care reflectă aspectele legate de valorile și interesele naționale, mediul internațional, regional și intern de securitate, precum și imperativele strategice. *Riscurile și amenințările la adresa securității naționale a Republicii Moldova* sunt abordate într-un capitol separat, dat fiind că identificarea și gruparea lor reprezintă chintesența acestui document, ele constituind baza în jurul căreia se stabilesc *Obiectivele și sarcinile în implementarea politicii naționale de securitate* reflectate în capitolul trei. Iar compartimentul care încheie acest document se referă tradițional la *Implementarea și monitorizarea strategiei*.

Ar mai fi de menționat că din start, în *Cuvântul înainte* al proiectului SSN, se evidențiază faptul că acest document definește ceea ce statul trebuie să întreprindă pentru a stabili un mediu în care cetățenii Republicii Moldova să poată trăi în securitate și prosperitate [10, p. 2]. Iar ceea ce statul trebuie să realizeze, conform SSN, pornește de la analiza provocărilor-cheie care își au sursa în mediul național, regional și internațional de securitate. Acest aspect este unul novator în prezentul text și se pliază tendințelor globale recente în materie de edificare a sistemului național de securitate care își are punctul de pornire în evaluarea riscurilor la adresa securității și mai apoi în prioritizarea sarcinilor și activităților pentru contracararea acestora.

Un alt aspect demn de luat în calcul este faptul că suportul teoretico-metodologic al textului îl reprezintă tezele promovate de exponenții Școlii de la Copenhaga, care largesc câmpul de acțiune al sectorului de securitate de la abordarea sa clasică, militaristă, la o percepție nouă care ia în considerare, în egală măsură, toate componentele de bază ale activității umane: militară, politică, economică, socială, informațională, cibernetică, ecologică – în calitate de sectoare distinc-

te pentru intervenție și acțiune. Documentul încearcă, de asemenea, să schimbe paradigma clasică conform căreia statul este referentul central al securității și promovează ideea potrivit căreia individul trebuie perceput în calitate de referent principal al securității naționale, iar statul este furnizorul și garantul securității. În acest sens, proiectul SSN evidențiază că cerințele față de managementul sistemului de securitate constau într-o abordare pro activă prin plasarea în prim-plan a necesității de asigurare a unor condiții în care cetățenilor le va fi garantat un nivel suficient de bunăstare și un mediu de viață securizat [10, p. 8]. Observăm în acest context încă un component-cheie care definește de fapt noțiunea de securitate națională din perspectiva prezentului text: bunăstare și mediu de viață securizat. Această abordare este similară celei propuse de K. Booth care consideră, pe bună dreptate, că securitatea, de fapt, se referă la absența amenințărilor (1) ce periclitează însăși existența individului/statului și, în mod neapărat, (2) subminează condiția acceptabilă de calitate a vieții comunităților de indivizi [11, p. 13-21]. În opinia cercetătorului, dacă al doilea element ar fi lipsă în precizarea de mai sus, atunci am fi avut de a face doar cu starea de supraviețuire, nu și cu cea de securitate. Astfel, în viziunea autorului, securitate este, de fapt, „supraviețuirea-plus”, elementul „plus” din această ecuație referindu-se la lipsa amenințărilor față de valorile de bază.

Un alt punct forte al documentului analizat constă în realizarea unei descrieri exhaustive a mediului internațional, regional și intern de securitate în care este plasată Republica Moldova. Sunt captate ultimele evoluții pe plan regional și internațional și sunt definite pericolele interne și externe care afectează dezvoltarea statului. Astfel sunt scoase în evidență sursele vulnerabilităților și amenințărilor dar și a oportunităților ce pot fi valorificate în acest context. Instabilitatea regională și conflictul din Ucraina, acțiunile informativ-subversive, presiuni politice externe, proiecte integraționiste în plan subregional, dependența excesivă de sursele de energie, sunt doar câteva din amenințările și riscurile de ordin extern identificate de SSN [10, p. 14-16]. O atenție deosebită este acordată noilor tipuri de amenințări, după cum ar fi războiul hibrid, elementele de propagandă și intruziune în spațiul informațional, crimele cibernetice, pârghiile de influență în câmpul social-politic, șantajul energetic etc. Conform SSN, amenințările și riscurile provenite din exterior, inclusiv transfrontaliere, sunt dublate de cele de ordin intern, cum ar fi cele ce vizează nivelul ridicat al corupției în organele de stat, proliferarea separatismului, existența unui potențial militar străin în zona de est a Republicii Moldova etc.

Pentru a ierarhiza obiectivele și acțiunile de diminuare a riscurilor și amenințărilor la adresa securității naționale, textul SSN propune un concept nou pentru practica națională, cel de „imperativ strategic”. Astfel, sunt propuse șase imperative strategice, care sunt fixate în contextul realizării intereselor strategice ale Republicii Moldova după cum urmează: statul de drept, buna guvernare, anticorupție, dezvoltare economică, asigurarea cheltuielilor legitime și eficiente ale fondurilor publice, modernizarea forțelor armate. Observăm că aceste imperative, care nu reprezintă altceva decât niște obiective prioritare, reconfirmă prioritatea eforturilor de redresare a situației actuale pe dimensiunea internă a statului, ceea ce se pliază pe logica statelor mici și slabe care trebuie să-și orienteze cu precădere eforturile în materie de securitate pe vulnerabilitățile sale interne. Această teză este împărtășită și de B. Buzan care afirmă că atunci când statul este puternic, securitatea națională poate fi percepută, în primul rând, prin prisma protejării componentelor statului de amenințările venite din exterior, iar statele slabe, la rândul lor, sunt supuse mai ales vulnerabilităților politice interne [12, p. 20-32].

Totuși, deși textul proiectului scoate în evidență aspecte multiple ce influențează negativ starea de securitate națională a Republicii Moldova, remarcăm și unele oportunități care pot fi valorificate, precum ar fi parteneriatele cu Uniunea Europeană și NATO, prin implementarea Acordului de Asociere cu UE și a Planului Individual de Acțiune al Parteneriatului (IPAP) Republica Moldova-NATO. În acest sens, SSN apreciază, pe bună dreptate, că pe continentul european NATO rămâne a fi Alianța politică și militară cu cele mai performante capacități militare și tehnologice, cu cel mai ridicat nivel al coeziunii valorilor și al solidarității aliaților, în stare să asigure securitatea și apărarea colectivă în arealul de referință [10], iar Uniunea Europeană este percepută în calitate de principala structură și comunitate economico-politică pe continent, constituie factorul integrant și stabilizator în cadrul sistemului european și internațional de securitate. În acest context, observăm o complementaritate dintre aceste structuri, remarcată și de J. Boonstra, care susține că în timp ce NATO privește reformarea sectorului de securitate prin prisma reformării armatei, serviciilor de pază, stabilirii interoperabilității dintre armatele naționale, UE abordează problema prin prisma edificării unei bune și eficiente guvernări [13, p. 101], astfel încât ambele perspective se completează. Considerăm că pentru Republica Moldova, la ora actuală, NATO trebuie să constituie partenerul strategic pentru realizarea reformei palierelelor militare și politice ale securității naționale, iar UE – partenerul strategic

pentru realizarea reformei palierele economice, sociale, energetic și de mediu. Este de remarcat faptul că această viziune poate fi identificată în textul SSN.

În conexiune cu cele abordate mai sus, este de menționat că textul, din considerente neclare pentru noi, nu face nicio referire la oportunitatea sau vulnerabilitatea statutului de neutralitate permanentă a Republicii Moldova. Din perspectiva noastră, opțiunea neutralității este un factor care, mai degrabă, amplifică starea de insecuritate militară, politică și economică. Republica Moldova dispune de resurse militare insuficiente și de o amplasare geopolitică nefavorabilă pentru a putea beneficia de statutul de nealiniere în calitate de instrument de asigurare a securității externe. Astfel, politica de neutralitate, din punctul nostru de vedere, este o poziție foarte îndoielnică, deoarece nu este garantată internațional, nu este respectată de alte țări din regiune și nu poate fi apărată de Republica Moldova prin propriile forțe. Din acest motiv, considerăm necesar lansarea unor dezbateri publice largi cu privire la oportunitatea renunțării la acest instrument ineficient de garantare a securității naționale și la examinarea posibilităților de aderare etapizată la NATO.

Obiectivele și sarcinile în implementarea politicii naționale de securitate evidențiate în textul SSN reprezintă partea aplicativă, practică a documentului, căci evidențiază obiectivele centrale pe care statul trebuie să le realizeze pentru a asigura mediul adecvat de securitate și bunăstare pentru cetățenii săi. Este de apreciat faptul că obiectivele au fost sistematizate pe dimensiunea externă (multilaterală și bilaterală) și pe cea internă, precum și pe domenii distincte – economic, social, militar și de apărare, combaterea corupției, soluționarea conflictului transnistrean, funcționarea sistemului judiciar și menținerea ordinii publice etc. Această sistematizare va contribui la o înțelegere mai bună a domeniilor de intervenție și va ajuta la coordonarea eforturilor de abordare sistemică a principalelor provocări existente. Totodată, se precizează că acțiunile sectoriale distincte vor fi prevăzute în Planul de Acțiune al SSN, dar și în Strategiile Sectoriale.

Considerăm că elaborarea unui Plan de Acțiuni, anexat la SSN, va fi un punct forte al documentului, căci acesta, elaborat participativ cu instituțiile vizate în Plan, va defini acțiuni concrete de realizat corelate la obiectivele trasate în SSN, sub-acțiuni relevante, instituții responsabile și termeni de raportare, resurse alocate, precum și indicatori de rezultat pentru o mai bună monitorizare și evaluare a performanțelor de implementare. Totodată, credem că mecanismul de monitorizare și raportare al activităților realizate în procesul de implementare al SSN și al Planului de acțiuni nu este suficient reflectat în text. O atenție deosebită trebuie acordată

alocării resurselor administrative și financiare pentru buna implementare a SSN, ținând cont de imperativele strategice, obiectivele definite și acțiunile incluse în Planul de Acțiuni. De asemenea, pentru implementarea în practică a mecanismului de anticipare și prevenție, se impune crearea unei Unități permanente de monitorizare, analiză și prognoză. Aceasta va urmări și reacționa în regim non-stop la evoluțiile interne, regionale, internaționale de factură politică, economică, socială care au impact asupra sectorului de securitate națională cu scopul de adapta acțiunile și contra-acțiunile de diminuare a amenințărilor și vulnerabilităților apărute. Un aspect important constă în revizuirea Planului de Acțiuni care ar trebui realizată mai frecvent. Termenul de patru ani indicat în SSN este prea îndelungat, ținând cont de viteza sporită cu care au loc schimbările în mediul intern și regional de securitate.

În concluzie am remarca următoarele:

- Proiectul Strategiei Securității Naționale, fiind un document de politici, a fost elaborat cu concursul specialiștilor din cadrul autorităților publice centrale, cercetătorilor din mediul academic universitar, reprezentanților societății civile, precum și al experților internaționali.

- Proiectul Strategiei Securității Naționale este elaborat în conformitate cu rigorile metodologice moderne, promovându-se abordarea comprehensivă a securității, eforturile statului urmând a fi axate pe dimensiunea internă a securității, urmărindu-se redresarea situației economice și social-politice din țară.

- Proiectul Strategiei Securității Naționale vizează o abordare generală a acțiunilor, mecanismului și mijloacelor de realizare a perceptelor securității naționale, prezumându-le doar pe cele mai importante, drept imperative pentru organele centrale de specialitate, care la rândul lor urmează să le detalizeze întru executarea lor.

- Proiectul Strategiei Securității Naționale include acțiunile de bază necesare pentru menținerea regimului de securitate în sectoarele economiei naționale, în diverse ramuri și medii sociale.

- Proiectul Strategiei Securității Naționale are menirea să servească drept cadru instituțional și juridic pentru elaborarea și desfășurarea unor măsuri concrete de răspuns la eventualele riscuri și amenințări la adresa securității naționale.

În opinia noastră, caracterul multidimensional al Strategiei invocă o precauție adecvată pentru a evita includerea în document a acelor acțiuni care, deși în aparență, se referă la securitatea națională, în esență se înscriu în perimetrul atribuțiilor firești ale organelor de specialitate sau sunt prevăzute de alte legi și acte normative.

BIBLIOGRAFIE ȘI REFERINȚE

1. Scădere de aproape 33% a remiterilor, în ianuarie-septembrie. În: *Economist: Magazin Economic*, 02.11.2015. [Online]: (vizitat 02.11.2015); <http://eco.md/index.php/economie/actualitate/item/4047-sc%C4%83dere-de-aproape-33-a-remiterilor-%C3%AEn-ianuarie-septembrie> (vizitat 02.11.2015).
2. Balaban C.-Gh. *Securitatea și dreptul internațional. Provocări la început de secol XXI*. București: Ed. C.H. Beck, 2006, p. 59.
3. În teoria generală a statului și dreptului statul este definit drept organizația politică instituită din teritoriu, populație și autoritatea exercitată de această organizație; termenul „națiune” desemnează o comunitate de oameni, istoricește constituită ca stat, apărută pe baza unității de limbă, de teritoriu, de viață economică și de factură psihică, ce se manifestă cu particularitățile specifice ale culturii naționale și în conștiința originii și a sorții comune; individ – persoană considerată ca unitate distinctă față de alte persoane, persoană considerată izolat în raport cu colectivitatea.
4. The Alliance s Strategic Colncept agreed by the Head of State and Guvenment participating in the meeting of the North Atlantic Council, Roma, 1991, Nato Basic Texts, [Online]: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm (vizitat 15.02.2016).
5. Nicolae Anca Maria. *Securitatea umană, sau căutarea siguranței într-o lume nesigură*. În: *Studia securitatis, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*, Anul 5, nr. 1, 2010, p.121.
6. Dobre A., Ciortea Veronica. *Interdependența securitate umană-securitate națională*. În: *Studia securitatis, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*, Anul II, nr. 5, 2008, p. 63.
7. Vladu M. *Opinii privind evoluția conceptului de securitate în cadrul tripticului stat-națiune*. În: *Studia Securitatis, Anul I, Nr. 2/2007, Sibiu*, p. 66.
8. Vladu M. *Opinii privind evoluția conceptului „securitate” în cadrul tripticului stat-națiune-securitate*, În: *Studia securitatis, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*, Anul I, nr. 2, 2007, p. 67.
9. *Legea nr.112 –XIV din 28.05.2008 privind aprobarea Concepției securității naționale a Republicii Moldova*. Publicată în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, Nr. 97-98/357 din 3.06.2008.
10. *Proiectul Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova*. [Online]: <http://www.president.md/app/webroot/proiecte/SSN16.pdf> (vizitat 15.02.2016).
11. Booth K. *Theory of Wolrd Security*. New York: Cambridge University Press, 2007. 495 p.
12. Buzan B. *Popoarele, statele și teama. O agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după războiul rece*. Chișinău: Editura Cartier, 2000. 386 p..
13. Boonstra J. *EU policy towards Moldova: the Security Dimension*. În: *Neighbouring NATO and the EU: Policy Implications for Moldova’s Security and European Aspirations. International conference proceedings*. Chisinau: Cusnir & Co SRL, 2005, pp. 98-102.

Ion Bolocan. *Îmbrătușarea*, 2013, bronz, 20 cm × 6 cm × 9 cm